

Татяна Илиева

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ОБЩОУПОТРЕБИМА И
ТЕРМИНОЛОГИЧНА ЛЕКСИКА В ИСТОРИЯТА
НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК
(Наблюдения върху теолого-философската терминология в диахрония)**

Tatyana Ilieva

**INTERACTIONS BETWEEN THE GENERALLY USED LEXIS
AND TERMINOLOGICAL LEXIS IN THE HISTORY
OF THE BULGARIAN LANGUAGE
(Observations on the Theological-Philosophical Terminology in Diachrony)**

(Abstract)

The paper studies terminologisation as a method for creating special theological-philosophical lexis in the Old Bulgarian language. Various specific examples are given for the terminologisation of words which were generally used in the Old Bulgarian language and belonged to different lexical-semantic categories. Some observations are made on the distribution of the so created terms in the separate subsystems of the medieval theological doctrine. The semantic procedures by means of which the generally used words in the Old Bulgarian language were transformed in terms are further analysed (abstraction, extension and narrowing of meaning, transference of meaning – metaphoric or metonymic, grammatical restriction etc). It is emphasised that the Greek language had the leading role in the observed semantic changes in the Old Bulgarian language. The diachronic changes of the terms in question are traced to the modern Bulgarian language.

Keywords: history of terminology, terminological lexis, Old Bulgarian language

*Тази публикация се посвещава на изтъкнатата българска изследователка в областта на терминологията и терминографията
чл. кор. проф. д.ф.н. Мария Попова,
създателка на модерната българска терминологична школа.*

Сложните механизми на взаимодействие между общоупотребима и терминологична лексика в съвременния български език са предмет на немалко лексиколожки изследвания (Мурдаров 1983; Манолова 1982, 1987; Пернишка 1977, Попова 1982, 1984, 1985, 1986, Попова 2012: 50–543, Симеонова 2009, 2011, Петкова 2006, 2009аб, 2010, 2013 и пр.). В диахронен аспект обаче

този въпрос остава недостатъчно проучен, при все че преосмислянето на общоупотребими думи като носители на ново понятийно съдържание от определена сфера на познанието, както и обратният процес на усвояване на специални наименования в различни стилови регистри на речта е играло винаги първостепенна роля в еволюцията на книжовния ни език.

Предлаганото изследване цели да постави на дневен ред тази проблематика пред българското терминоведение, фокусирайки се именно върху механизмите на взаимовлияние между общоупотребима и терминологична лексика в диахрония. Наблюденията се правят на базата на наши средновековни писмени паметници (основно от старобългарския канон и преславски), чийто регистър от специални думи из областта на теологията в исторически план заема мястото на съвременния научен език, обхващайки недиференцирани и имплицитно съществуващи в общото ѝ русло терминологичните подсистеми, от една страна, на християнската космология и космография ($\approx$ природознание), а от друга, на християнската антропология, етика и естетика, божествено право и философия ($\approx$ обществознание), предвид обстоятелството, че по онова време все още не са съществували конкретни науки със своя собствена вътрешна организация, а само разни сфери на богопознанието, подчинени на общата богословска понятийна система (Илиева 2013: 9). Изборът на епохата не е случаен. Това е периодът на писмената кодификация и началния етап от развитието на книжовния български език, които се намират в непосредствена връзка с акта на официалното приемане на християнството от княз Борис през 864 г., и се характеризират с усилено изграждане на собствена терминологична номенклатура, отразяваща адекватно ромейската теолого-философска понятийна система (Верещагин 1985: 222, 237) – факт, неразривно свързан с функцията, която езикът ни придобива още в зората на своята история, превръщайки се в единен инструмент за наддиалектно писмено общуване и културен обмен между славянските народи в средновековна Европа¹. Като използвали словния ресурс на говоримото наречие за книжовни нужди, старобългарските преводачи и писатели начело с творците на българското слово – равноапостолите Кирил и Методий, по естествен път го пригодили към назоваване на отвлечени понятия и така непосредствено го довели до необходимата степен на интелектуализация и терминологизация. Ето защо произведенията на книжовниците от тази епоха предоставят обилен материал за наблюдение върху интензивните процеси на изменение в семантичната структура на думите като една по-незабележима страна от лексикалното строителство в първоисторията на книжовния ни език, при което новото в него се е зараждало под стара форма във вековното му русло. Това изменение протичало чрез сложно взаимодействие между общоупотребима и терминологична лексика и обхващало два допълващи се един друг процеса – **терминологизация** и **ретерминологизация**.

Терминологизацията като способ за формиране на теолого-философската специална лексика в старобългарски език

Сред най-обикнатите от първостроителите на средновековния български книжовен език начини за продуциране на нови терминологични наименования в сферата на християнството, е **терминологизацията** – семантичното преобразуване и преосмисляне на общоупотребими думи за нуждите на новата религия, в резултат на което те започват да функционират като богословски термини (Попова 1985б; Петкова 2009б: 7; Попова 2010; Попова 2012: 531). Терминологизувани общоупотребими думи се срещат в почти всички терминологични подсистеми на богословието. Например, терминът **господь**, гр. **Κύριος**, от подсистемата на Църковното учение за Бога един по същество² се използва като едно от наименованията на Бога, окачествяващо Го като Господар на цялото творение: *прннесѣте ꙗкоу славу и именн єго СинПс28: 2*. Той е възникнал вследствие на терминологизация по пътя на стесняване на обектната съотнесеност на обикновеното **господь**, означавашо изобщо ‘господар, владетел, собственик’. Срв. в контекста: *мносоудѣвавъ же ꙗко раба того, поустн н н длъгъ отъпоустн ємоу Мт18: 27 Мар Зогр Ас Сав*. За избягване на многозначността в по-нататъшната история на езика като общоупотребими се налагат словообразователните дублети *господин* и *господар*, а безсуфиксният облик *Господ* запазва само стеснената си специална употреба в църковния език като собствено име на Бога. Съответно и континуантите на производните прилагателни **господьнь** и **господьскъ** в по-нататъшната история на езика – *господен* и *господски* – се използват единствено по отношение на Бога в значение ‘Божи, на Бога, Господен’, загубвайки първоначалната си по-широка релация.

Друга дума от същото синонимно гнездо в старобългарски език – **владыка** ‘владетел, господар’, в средновековните писмени паметници се среща отнесена към различни денотати – както към хора (н *прѣдъ влѣды же н цѣсарѣ ведѣнн бѣдѣте мене радн Мт10: 18 Мар Зогр Ас*), така и към Господ Бог (н *бл҃г҃сл҃вн... бѣ н рече нынѣ отъпоустншн раба твоего влѣдыко Лк2: 29 Мар Зогр Ас Сав*). Днес същата дума се пази единствено в значението си на църковен термин, означаващ ‘висш сан в християнската църковна йерархия’, засвидетелствано още в Супр (ѣгда же н поставнша патрнарха... сакеларь... рече к нему. Вѣроун мн ѹстънын владыко Супр121: 20). Под влияние на цел., както и с функция на стилистичен маркер, който да придаде съответствено оцветяване на индивидуалния език, може да се срещне в съвременната художествена литература и отнесена към Бога (*Пак се изправя горкият старец, затваря очи, скръства смирено ръце... и шепне от сърце: „Не изкушай раба твоего, Владико Господи!“* Елин Пелин, Съч. I, 67; Цар

съм аз от Бога положен и само на Небесния Владика сметка ще давам, не на тебе. Ст. Загорчинов, ДП, 258.). Вероятно с цел избягване на многозначността на термина в по-нататъшната история на езика за означаване на първичната семантика на думата се налагат нейните словообразователни дублети *владетел*, *властел(ин)*, *властник*, *владелец*. Днес следа от излязлото вече из употреба изконно значение на старобългарската дума *владька* се открива единствено в двусъставното съществително *домовладика* ‘домакин, хазаин, стопанин, домовладелец, господар, баща, глава на семейство’, както и в поговорката *Вуйчо владика, имам (нямал)*. (БЕР, II, 250).

Резултат от терминологизация на общоупотребими думи са и базовите тринитарни³ термини *ѣдннѣца* и *тронца*⁴. Тяхното първично значение в общоупотребимия език е именуване на числата 1 и 3, което ясно личи в контекста *ѣнсло оубо, рекъше ѣдннѣца, двонца, тронца и проказа ѣнсла. Изб1073г.* В средновековните писмени паметници обаче, които, както е известно, са с преобладаващо религиозна насоченост, тези думи се употребяват главно като сигнификанти на фундаментални богословски понятия. С термина *ѣдннѣца* се означава тждеството на Божествената природа в трите Лица на Пресв. Троица, а с термина *тронца* – триипостасното християнско Божество, Единия Бог в три лица (и съпроста *рещи тронци кланѣса въ ѣдннѣци и ѣдннѣци въ тронци Изб1073г.; ѣдннѣ бо ѣсть сѣбѣ бжнн и сѣбѣ члѣчѣ въ послѣдѣкъ дѣннн бзвѣ, нже ѣдннѣца тоу, нже и тронца неждана и прнсносѣшна Изб1073г.*)

Друг основен тринитарен термин, произведен по пътя на терминологизация на общоупотребима лексика, е съществителното *лице*. В КСП думата е засвидетелствана единствено в първичната си семантика ‘предната част на глава’ (ты же поста са помажи глави свои и лице твоє оумы Мтб: 17 Мар Зогр Ас Сав) и вторично развитите на нейна база ‘изглед, външен вид’ (егда оубрнѣ облакъ възходящъ отъ западъ, абне глѣте ѣко варъ бждеть и бываать. впокрнтн, лице небоу и земн оумѣате нскоушатн, а врѣмене сего не нскоушаатѣ Лк 12: 56) и ‘повърхност’ (на лицн всенѣ земля Лк 21: 35 Мар Зогр Ас Сав). Като термин от онтологията и триадологията със значение ‘ипостас, самостоятелно субстанциално битие; субект, носител на свойства, състояния и действия’ за пръв път е регистрирана в преславската книжнина (трнн же лнчеса и трн собѣства Изб1073г.).

Терминологизирана общоупотребима дума от подсистемата на църковното учение за Бога в отношението Му към тварите представлява квалитативният помен *personae* хытрьць. Неговото първично общоупотребимо значение е ‘човек, който притежава умение да извършва някаква работа, майстор’ (прѣбы же бѣсѣ ннчнмже хоужде сѣкроушаа... и видѣаше са то страждаа отъ прѣподобьнааго епѣа и отъ твораштннхъ гнстернѣ хытрьць Супр 553: 7.

Старите писмени паметници с религиозна тематика засвидетелстват използването на името хытръць и като термин от християнската космология в значение ‘творец, създател’ по отношение на Бога (Гн... въсѣкоа доброты хытръць Супр 46: 9). Днес употребата на думата в тази субектно-обектна отнесеност е невъзможна поради съществените различия в семантиката на иначе точния в словообразователната си структура, но затова пък значително разминаващ се от аксиологията на старобългарския си корелат съвременен континуант със значенията му:

1. Който трудно може да бъде подмамен, подведен, излъган. *Хитро добиче. Хитро дете.*

2. Който изразява склонност към заобикаляне на истината, към лукавство. Срв. и синонимното гнездо на нвб. **хитрец**, включващо думи като **шмекер, дявол, лисица, лукавец, велзевул, подъл** и пр.

Девербативът зѣданнѣ е документиран в КСП с първичното си значение ‘зидане, градеж, построяване’ (вожѣстьнын же иванъ... водѣ отъ потока възносѣ, варѣ зѣданѣштннмѣ, н работѣа нмѣ въ каменнн, н въ прокынхѣ сложьбахѣ зѣданнѣ, вѣнегда манастрѣскаѣ штоуждекрѣзьмыннца зѣдаашѣ сѣ Супр 284: 4). Редом с това обаче палеославистичните лексикографски трудове отразяват още в КСП и терминологичните употреби ‘творението, светът като дело на Бога’ – като резултативна семантика (бѣдѣтъ бо дѣне тн скрѣзьбнн, ѣко не быстѣ таково отъ науѣла зѣданнѣ, еже съзѣда бѣ, до нынѣ н не бѣдѣтъ Мк13: 19 Мар Зопр), и ‘Божие творческо действие’ – като активна такава (нже небо прѣстолѣ нмы, н трѣпѣше въкомѣ творѣць отъ тварн, зѣдатель отъ зѣданнѣ, творѣць отъ сътворенаго Супр 432: 2). Днес думата се употребява само като ‘сграда’, развито на базата на опредметяване от първичното общоупотребимо значение.

Съществителното сълъ в старобългарски език има основно значение ‘пратеник; човек, проведен някъде със специална задача’ (нѣсть рѣвь болен гѣ своего нн сълъ болен посѣлавшѣаго н Йо13: 16 Ас; н посѣлашѣ сълы къ цѣсарю гратнаноу повѣдаѣште о въсѣхѣ бывшннхѣ Супр 196: 6). В КСП думата се среща и като теологически термин от подсистемата на учението за безплътните сили, означаващ ‘пратеник на Бога, Божи вестител, ангел’, еквивалент на гр. ἄγγελος (благословесенъ градъ въ нма гѣне съпастъ насъ совоѣѣ, ѣкоже рече пророкъ не ходѣтан нн сълъ нѣ самѣ господѣ съпасѣ ѣ Супр 330: 1. Днес това значение, получено по пътя на семантичната редукция, не се е запазило, изместено още през Средновековието от употребата на заетия термин ангелъ. Една от причините за такова развитие вероятно е стремежът да се избегне възникващата омонимия между специалното наименование и общоупотребимата дума.

От тази терминологична подсистема на богословието ще отбележа също общоупотребимите думи *власть* и *прѣстолъ*, които освен с изконните си значения ‘могъщество, сила, мощ, надмощие’ (*мрътвомъ же капнштемъ не кланѣѣ са, бѣсъ не боѣ са, ни тебе нмѣштаго малогодѣнѣѣ власть* Супр 115: 22) и ‘висок стол’ (*и авнѣ повелѣна висоцѣ мѣстѣ прѣстолъ поставити...* Супр 146: 27) са известни в КСП и с тяхната специална употреба в мн.ч., развила се на базата на терминологизация, за означаване на съответните ангелски чинове (*аѣглн и арѣанглн, прѣстоан и гдѣствнѣ, властѣан и дрѣжавы и сналы многогаразлнчѣнни хероувнн* Супр 46:17).

Отглаголните съществителни *прншьствнѣ* (вар. *прншьстнѣ*) и *прнходъ* присъстват в старобългарския канон както като общоупотребими думи с тяхната първична процесуална семантика ‘идване, пристигане’ (*тъгда възбоявѣ са воєвода, повелѣ легъко нхъ вестн въ темннцѣ... жѣдѣаше бо и доудова прншьствнѣ* Супр 72: 4; *посъланъ бытъ отъ нероусалнма еѣпѣ тамо еѣернн нменемъ нже въ корабн сы прнходъ его въ нареченын градъ сѣпротнвномъ вѣтромъ атъ прнврѣженъ бытъ въ островъ нарнцѣмын алсосъ* Супр 59: 2), така и като специални термини от свещената история, означаващи идването на Второто Лице на Пресв. Троица на земята – един път, в плът за спасение на човечеството, и втори път, за съд над живи и мъртви (*повѣждъ намъ когда и бѣдетъ и что естъ знаменне твоего прншьствнѣ и коньчанне вѣка* Мт 24: 3 *Мар Зогр Ас; нстннын бѣ...* *вса яже на небесехъ и на земн и въ морн испльнѣа прнходомъ... тебѣ подобаатъ хвала* Супр 144: 15). Новото терминологично значение се получава като последица от специфициране в субектно-предикатната отнесеност на думите, за което сигнализира честото им използване с различни определения – ограничаващи (пльтьноѣ, вѣтороѣ, страшноѣ) и атрибуиращи, (*хрнство, гнѣ*): *блюдн ѣадо... аѣглн бо прндѣ напнсаѣще нсповѣданне твое се егоже нмашн нстазанъ быти въ вѣторое прншьствнѣ хѣ твоего*. СинЕвх 87б 5 – 6; *и плътьнѣмъ прншьствнн боу и слову* ЙоЕБ98а. В съвременната богословска терминология с това значение се използва само думата **пришествие**, която се пази единствено в специалния църковен език. За изначалния процесуален смисъл на тези девербативи в днешния български език се употребяват други лексикални единици.

Сред основните теологически термини, произведени по пътя на терминологизация на общоупотребима лексика в учението за благодатта Божия и за Христовата църква като нейна хранителка и преподавателка, е терминът *даръ* с първична обиходна семантика ‘нещо, обикн. предмет, дадено някому като израз на добри чувства или в знак на благодарност; подарък’ (*прннесн даръ* Мт 8:4 Остр) и специално значение ‘благодат’⁵, гр.

χαρις, χαρισμα (даръ стго дха ЕфрКрм; даръ стго дха прннмъше ЙоЕБ25а; даръ дховьнын ЙоЕБ244а, 257а, 269а; првествьнын даръ ЙоЕБ290а).

По пътя на метафоризацията се терминологизират имената за деятели пасторухъ и пастыръ. Тяхното общоупотребимо значение в езика е ‘този, който пасе добитък’ (н бѣахъ пастырн въ тонжде странѣ бѣдаще н стрѣгѣще стражѣ ношынѣж о стадѣ своемъ Лк2: 8 Мар Зогр Ас). Като църковни термини двата синонима развиват преносно значение ‘духовен наставник; свещеник, който отговаря за група хора’ (добрын ноанъ нашъ прѣподобьнын пастырѣ... съ горы съшедѣ, показа намъ н тѣ богомъ напнсанъ его скрнжалн Супр 277: 29; не тѣунѣж проштеные полоучн таковааго грѣха нъ н большаа съподобен са чьстн, пасторухъ бывъ словесьнынмъ овьцамъ владычьнамъ Супр 526: 29–30). Това значение при думата *пастир* се пази и в съвременния език. Словообразователният дублет *пастух* днес присъства само в диалектите, при това с променено значение (БЕР, V, 87).

В непосредствена връзка със семантичния развой на горните деятелски названия стои и терминологизацията на общоупотребимото съществително паства ‘стадо, група животни’ (събраша съборъ да не погыбъшаѣ овьца въ породѣ затворатъ нъ да пасторухъ оубнвѣше паствѣ ражденѣтъ Супр 355: 28), усвоено в специалния език на богословието с преносното значение ‘духовно стадо, общност от християни, паство’ (нповѣмъ са тебѣ гн...аще бо са тебѣ не нповѣдѣ, въ вѣрьнынхъ паствѣ не прнмѣшѣ са Супр 355: 28).

По пътя на терминологизацията на общоупотребими думи в рамките на разглежданата подсистема се създават редица специални наименования от учението за църковните тайнства (мистериология).

Съществителното **танна** е налично в старобългарския канон с общоупотребимите си значения ‘скрит факт’ (пощадн жнтна моего... н ннкомуже танны възвѣщан, да не н отъ мѣста сего отндѣ Супр 286: 15), ‘скрито желание’ (до смъртн, на негоже бѣа обѣтованнѣ твоѣ възлагашн, прѣвое н послѣднее нповѣданнѣ танны срѣцю СинЕвх 92а 10) и ‘скришно място’ (въ днь зѣла моего покры миѣ въ танны кровѣ своего СинПс 26:5). На базата на нова субектно-обектна отнесеност то развива и семантика ‘Божия тайна, истина на вратата’ (н проповѣданню нсхвоу по вкръвенню танны лѣты вѣуьны Ен 4б 7), а посредством допълнително стесняване на понятийния обем плюс опредметяване и граматическо ограничаване само до мн. ч. се формира и терминологичната употреба в мистериологията ‘евхаристийни дарове, свето причастие’ (съподобен н неосжжѣнно прнѣтн страшныхъ твонхъ н бесъмрътньныхъ танны СинЕвх 22а 18). Това значение се пази и до днес в църковния език.

Отглаголното съществително **освъщение** ни предлага пример за дума, която в най-старите КСП, поради фрагментарността на данните, е засвидетелствана само във вторичното си терминологично значение ‘кръщение’, развито на базата на метафоричен пренос ‘вътрешно, духовно просветление’ (устьнынъ цѣсарь константинъ... дръжавѣ прѣимъ и стѣаго освъщенна съподобивъ са и оувѣдѣвъ гѣ нашего нс хса... тѣ прѣвыи цѣсарьствова въ рнмьстѣ градѣ Супр 186:7). В това си значение терминът се среща още у ЙоЕБ и ГрНазХІв. Първичното значение ‘осветяване, изпълване със светлина’ е налично в преславски паметници, запазени по по-късни преписи, напр.: *Лочна же и звѣзды въ науало властн ноци во осщение еи ЙоЕБ132с5*. Днес терминологичната употреба е отпаднала от семантичната парадигма на думата.

Конкретното съществително **печать**, е регистрирано в КСП с първичната си семантика ‘специално средство за затваряне’ (*врата гроба и печатни невръждени съхранѣа Супр 459: 14–15*). Наред с нея обаче е документирана и развилата се на базата на метафоричен пренос специална употреба на думата като термин от мистериологията със значение ‘таинствено-благодатно поставяне на знак върху частите на тялото чрез помазване с осветено миро и произнасяне формулата „Печат дара Духа Светаго“, при което в тайнството миропомазание се дават благодатни сили, необходими за закрепване и възрастване в новия живот’ (*рождьшннмъ са ннздреченно и цѣлы печатн чнстоты прѣвыша, нзвольшннмъ отъмытн кръщеннемъ СинЕвх 52б 21*. Вж. също у ЙоЕБ *кръщеннемъ науатъкъ стго дха прннемъ... и печать и съхранство 244а*).

Съществителното **агньць** има първично значение ‘малкото на овца, мъжко агне’ (*мѡ нѡ агньцемъ на пасхѣ. Прнзърн гн нсхе на си брашъна твоѣ и на агньць съ и стн и въкоже стнтн нзволн агньць, нже прнведе аеаъ во всежагаемаа СинЕвх 16б 2, 4, 5*). Думата влиза като терминоелемент в словосъчетанията **жертвен агнец** ‘агне, приготвено за заколение’⁶ и **пасхален агнец** ‘агне, приготвено за заколение на празника Пасха’⁷, принадлежащи към специалния език, обслужващ традиционната юдаистична религиозна доктрина.

В християнството на базата на метафоричен пренос думата (със или без определението *божнн*) започва да се използва като название на Иисус Христос, Който е принесен в жертва като изкупление за греха на човечеството⁸ (*гн бже нашъ прѣдъложен са самъ, агнецъ непороченъ, за жнвотъ всего мнра, прнзърн на нзы, и на хлѣбъ съ, и на чашѣ снѣж и сътворн ѡ прѣвнстое тѣло твоѣ хъ СинСлуж2б 4; влко гн бже нашъ, вседръжнтелю нстннъны агньче въземѡн грѣхы всего мнра, не прѣзърн дшѣ молащъ са тебѣ*

Евх15а 4; въ оутрѣн дѣнь видѣ нса градѣща къ себѣ н глѣа. се агнецъ бѣжнн въземлаан грѣхѣ мнра въсего Йо1:29 Мар, Зогр, Ас, Сав, Боян. Срв. Йо 1:36 Мар. Зогр, Ас; сн бо вса възша. да отънемъан грѣхѣ мнроу. агнецъ н сѣѣ бѣжнн волеѣ на съпасънѣѣѣ страсть съ вамн прндѣтъ н на преданнн станѣтъ Супр 331, 25.). Въз основа на тази метафора посредством метонимичен пренос с **агнец** (със и без определение **евхаристиен**) започва да се нарича и средната част на просфората с надпис нсѣхсѣ ннка⁹, като по този начин се формира нова терминологична единица в мистериологията¹⁰.

Ще посоча още конкретните общоупотребими наименования хлѣвъ и чаша, използвани в богослужебния език като специални термини за означаване на евхаристийните дарове (Гн... прнзѣрн на ны, н на хлѣвъ съ, н на чашѣ снѣѣ н сътворн иѣ прѣѣстое тѣло твоѣ СинСлуж Пб 6).

Чрез терминологизация в старобългарски език се образуват и немалък брой специални наименования от християнската етика. Например едни от фундаменталните теологически термини *вяра*, *надежда* и *любов* се развиват на основата на общоупотребимата семантика на думите ‘убеденост’, ‘очакване’ и ‘обич, привързаност, предразположение; влечение, страст; благосклонност, приятелство’, засвидетелствана на много места в старите писмени паметници (вѣрѣѣ ми нмн... јако нѣсть остана нн ѣднна златнца въ рнзѣннцн Супр 10, 23; надежда јако дымъ нщѣзаетъ ПалXIVв.; възпомннаетъ бо тн любѣвъ роднтелю, братрънѣѣѣ любѣвъ СинЕвх88б 3; нзбавляѣа са отъ соуетъныхъ любѣве СинЕвх 90б 24; обѣщаваа цѣсарьскыѣ любѣве застѣпленне старѣншннамъ Супр 50: 8). В средновековните религиозни текстове обаче откриваме думите *вѣра*, *надежда* и *любы* вече и с тяхната християнска концептуализация – съответно за *вѣра* ‘религия, вероизповедание; свободно признаване истинността на всичко, съобщено ни в Откровението’, за *надежда* ‘успокоение на сърцето в Бога с увереността, че Той непрекъснато се грижи за човешкото спасение и ще ни дарува обещаното блаженство’, а за *любы* ‘свободен от външна принуда порив на едно същество към друго за взаимно възпълване; основно начало на нравствеността и най-висша добродетел, заемаща първо място в йерархията на християнските ценности’ (снхъ всѣхъ (сѣѣнхъ, ск. Т. И.) сѣмотрѣше жнтѣе подражаннмъ вѣроу, любѣвъ, надеждю ЙоЕБ299а; любѣвъ н надежда н вѣра възрѣжн тѣ, подвнго-давъць велнкын тврѣдаго вѣна МинПутXIV.).

Един от базисните термини в християнската есхатология¹¹ възстаннѣ ‘оживяване след смъртта, възкръсване’ също се е развил вследствие терминологизиране на съответния му общоупотребим девербатив, чието значение ‘ставане, изправяне’ Йоан Екзарх много точно дефинира в

„Небеса“: въстание бо есть второе падъшааго стание ЙоЕБ343а. В КСП, предвид ограничения им тематичен периметър, съществителното е регистрирано само в преносни контексти (w смъртн нзбавнтелю, спасенню наугатьче, падъшннмъ въстаннѣ, болаштннмъ покон Супр 314: 29). Пак там вече е документирана и посочената по-горе специална употреба на думата (по семь н оно показатъ, яко сънъ смърть есть, съпаахъ бо рече: въ полунощн же выпль бысть, нан прнтъуъ оуказатъ се. нан пакы кажетъ яко въ ноштн въстаннѣ вѣдетъ Супр 372: 17). Като цяло обаче през този период преобладава използването на синонимните термини от основата въскръс- (срв. данните на СС за честотата на въскръсеннѣ /40/, въскръшеннѣ /57/ срещу въстаннѣ /17/), докато езикът на Преславската книжна продукция, напротив, се отличава с увеличена употреба на въстаннѣ. В по-сетнешната история на езика се наблюдава връщане към кирилометодиевизмите от основа въскръс-. Същата тенденция се забелязва и в текстовата традиция на ЙоЕБ (Илиева 2013: 180). Като пряка последица от този развой днес може да се отбележи отпадането на терминологичното значение от семантичната парадигма на съвременния континуант *въстание*, съхранен единствено във вторичното си значение ‘бунт’ (РБЕ, II, 658), засвидетелствано впрочем също още в КСП (он же нѣколн прншѣдшн в’ сѧ. якоже бѣашѣ дѣло. по всемоу сѧказанемоу. явнѣшн немюу лѧкавннхъ самарѣнъ. нан пауче же сотонн-но поученнѣ на праведнааго н въстаннѣ Супр 517: 17).

Немалко примери в средновековната богословска терминология могат да се дадат за многозначни термини, чиито отделни значения са получени по пътя на терминологизацията на общоупотребими думи посредством различни семантични операции.

В общоупотребимата реч думата дѣхъ е означавала ‘дихание, дишане, дѣх’ (въздъхнѣвъ дѣхомъ свонмъ гла: чѣто родосъ знаменнѣ нштѣтъ Мк8: 12 Мар Зогр) и ‘вятър, лѣх, полѣх’ (дѣхъ ндеже хоштѣтъ дѣшетъ, н гласъ его слышншн, нъ не въсн отъкѣдоу прндѣтъ н камо ндѣтъ Йо:8 Мар Зогр Ас). В теологията по пътя на абстракцията тя добива ново значение ‘същество живо, лично, което има вътрешен живот, обладава разум и свобода, самосъзнание, воля и чувства в определена степен, познавано непосредно, интуитивно’, включвайки в екстенционала си собствено Божеството (дѣхъ бѣжнн ношаашѣ сѧ верхоу воды Бт1: 2 по ркп. XIVв.), ангелите (вѣса небесънаа дѣхове сѧтъ бес плѣтн Супр 237: 8), а в християнската антропология – безплътното и безсмъртно активно начало на човешката природа, сътворена по Божий образ и подобие (вѣднтѣ н молнтѣ сѧ да не възндѣте въ напасть. дѣхъ бо есть вѣдръ а плѣтъ немощьна Мк14: 38 Мар Зогр). Чрез

развиване на нови съчетателни възможности, комбинирана с прилагателните сватъ и божни, същата дума започва да се употребява в триадологията за назоваване на Третото Лице на Пресв. Троица: въроуемъ и въ єдннъ дхъ стын, гьствнын жнотворенын ЙоЕБ69б. В съвременния език фонетичният облик на думата дух се използва само във вторично придобитото в нейната история абстрактно значение като философски и теологически термин. Изконният смисъл се е запазил в произносителния вариант дъх.

Съществителното сила присъства в КСП с общоупотребимите си значения ‘способност – физическа и психическа, да се прави нещо, възможност за действие’ (срдце мое съмнате сил, остави ми сила моя Син Пс37: 11), в нравствен аспект ‘способност да се преодоляват трудности; твърдост, устойчивост’ (матн єдного блаженыхъ, тѣхъ видѣвъши прокыхъ оуже стоденни оумеръша, а своего нначе дыхаша, за силою и за съръпѣнне лютынхъ оставыаштемъ его княземъ, якоже могъша нѣкако размыслити, сама свонма рѣкама въземши на ramo възложн на кола Супр 96: 3), ‘проявление на сила’ (побѣди вси болѣзньнѣи и дажди рабу твою сдравниє СинЕвх 29б 4); ‘енергия’ (и еже бѣ сила пльтскаа нстекла, пакы оуды своєа напынн Супр 17: 19); войска (и нздриашю фараона и силъ его въ море урымное СинПс 135: 15).

Освен изброените общоупотребими значения в КСП, предвид религиозната насоченост на тяхното съдържание, думата се реализира и в редица нови специфични употреби на базата на нова субектно-предикатна отнесеност. Като термин от учението за свойствата Божии сила означава ‘свойството на Божията воля да извърши всичко, което е угодно на Божията благод и не противоречи на Неговата природа, всемогъщество (преди всичко в нравствен, а не толкова във физически смисъл): ‘ко твое єсть црствє и сила и слава въ вѣкы, амннъ Мтб: 13 Мар Зогр. Метонимично с името на свойството понякога се назовава сам Бог като негов носител: отъселъ оузърнѣ сна члѣскааго сѣдѣща о деснѣи Сны Мт 26: 64 Мар Зогр Ас Сав. На основата на друг метонимичен пренос с името на Божието свойство сила може да се назове и проявата на Неговото действие – ‘Божие чудо’: мнози же отъ съуецъ мѣаштнхъ стѣа повелѣннємъ аурнннємъ видѣще сны бываемыа бгѣмъ, вѣроваша къ бѣу Супр 6:10. В англологията думата се използва в значение ‘сврхестествена сила, дух’: и поище третнн часъ якоже бѣаше нмъ обычан, възнеаапъ оузъръша силъ коиъ съ небесе поуштенъ къ нмъ свѣтнн Супр 64: 20–21. В същата терминологична подсистема в резултат от стесняване на понятийния обем и граматическо ограничение на употребата само в мн.ч. сны придобива и специалното

значение ‘един от деветте ангелски чина’: $\overline{\text{ангел}}$ и $\overline{\text{архангел}}$, $\overline{\text{престо̀л}}$ и $\overline{\text{гдѣствѣ}}$, $\overline{\text{властѣан}}$ и $\overline{\text{дрѣжавы}}$ и $\overline{\text{сны}}$ многообразнѣнни $\overline{\text{хероуѣнни}}$ СинЕвх 45б 22.

Слово е друг много важен теологически термин от тринитарното богословие, образуван по пътя на терминологизацията на общоупотребима лексика. Неговата първична семантика ‘дума, реч’ (пнлатъ же слышавъ та словеса нзѣде онъ нса и съде на сѣднѣн Йо19: 13 Мар Ас Сав Боян) се преосмисля по пътя на персонализацията като наименование на Втората Божествена Ипостас на Пресв. Троица (слышии ѱадо и разоумѣн добрѣ · бѣъ едннъ естъ сътворен всѣх тварѣ, не нмѣа ни отъкѣдоу же наѱатъка, нъ самъ сын наѱало всемоу, нмѣа въ себѣ слово събезнаѱально СинЕвх 67а 7). В тази си употреба, ограничена само в ед. ч., думата обикновено се съпътства от апозиция богъ (платъ прнлатъ бѣъ слово, и ѱлкѣ ѱавѣаше са съобразнѣн и равнѣностѣствнѣн оцѣу Супр 480: 10).

Същото съществително посредством друг смислотворчески механизъм – нова обектно-предикатна отнесеност, добива специфична употреба в религиозния език за назоваване на Библията като писано Слово Божие (а събаное на добрѣ земн, съ естъ слышан слово и разоумѣваа е и прнноснть плодѣ яко подобаатъ... Мт13: 23 Мар Зогр).

По пътя на абстракцията Йоан Екзарх създава допълнителни терминологични значения на думата слово, незасвидетелствани в КСП: в антропологията ‘словесност’ (Наше слово без оупостасн ЙоЕБ40б), в космологията ‘закономерност’ (слово всемоу положн 29б) и в гносеологията ‘познавателна способност’ (надъ словесемъ и надъ мыслѣю ѱпѣр λόγον καὶ έννοιαν ЙоЕБ268а).

В средновековната богословска терминология могат да се дадат примери и за термини омоними от различни терминологични системи, които са получени по пътя на терминологизацията на общоупотребими думи посредством различни семантични операции. Тук ще отбележа съществителното **отъвѣтъ**. В старобългарския канон то е застъпено с първичната си семантика ‘отговаряне на въпрос’ (въпрошенне: испыталъ ли еси манастирь. $\overline{\text{отѣ}}$ испыталъ СинЕвх 92а 17) и вторично развитите на нейна база ‘обяснение, извинение’ ($\overline{\text{отѣ}}$ не нмѣн о грѣсѣхъ Р II 20–21) и ‘заповед, нареждане’ (по отъвѣтоу воєводннѣу Супр 154: 4). Същото се среща и като термин от наказателно-процесуалното производство ‘присъда, наказание’ (... окаянын кнѣа помыслы въ срьдѣци ношааше, егда отѣта съмрътъна възѣ Супр 6б: 14), включително и в състава на редица специални синтагми: без отъвѣта ‘без оправдание’, отъвѣтъ прнлатн ‘получа присъда’, отъвѣтъ творитн (сът-

ворнтн, датн, въздатн) ‘издам присъда; изпълня присъда’. У Йоан Екзарх думата е засвидетелствана като термин от християнската гносеология със значение ‘отрицателно знание’, поморфеман превод на гр. ἀπόφασις¹³ (соуѣть же дрѹгаа ѡ бѣтѣ при немъ глѣма слоуѣ высостынаго ѡвѣта нмѹщѹ ЙоЕБ356).

Друг пример за термини омоними, възникнали по пътя на независимо терминологизуване на една изходна общоупотребима дума ни предоставя съществителното **старьць** – помен personale за качествена характеристика с първично значение в общоупотребимата реч ‘възрастен човек, старик’ (юноша н дѣвы н старьци н съ юнотамн да хвалаѣтъ нма гнѣ СинЕвх88а 5). В църковния език думата се специализира като почетно название на монах (оувѣдѣвъшии же ꙗко не възможно ꙗсть възходити женѣ въ манастирь... молаша се сего поѣтии н, н вестн н къ стѹѹмѹ старьцоу Супр 298: 14). Разглежданата дума е чудесен пример и за междусистемна терминологична омонимия, защото се е използвала и в терминологията на общественото устройство в значение ‘стареи, старейшини, водачи’ (раскаавъ са възвратн три десати сзребрънкъ архереомъ н старьцемъ Мт 27: 3 Мар Зогр Ас Сав). На базата на това значение чрез метонимичен пренос се е формирала семантиката ‘съвет на старейшините’ (н ꙗко бысть днь събъраша са старьци людьсци н архереи н кзньнщици Лк22: 66 Мар Зогр)

Приведените примери показват, че терминологизацията на общоупотребими думи е широко застъпен способ при формирането на теолого-философската специална лексика в старобългарски език. Тя се открива още в Кирило-Методиевите преводи на богослужебните книги (евангелските и апостолските ръкописи от класическия старобългарски корпус), в лексикона на паметници с агиографски и житиен състав (Клоц Супр), в текстове с литургично съдържание (СинПс, СинЕвх, СинСлуж). С обогатяването на жанровата характеристика и тематиката на книжнината през Симеоновата епоха се увеличава и арсеналът на разглежданата категория лексикални единици. В словника на отделните паметници от това време се установяват все нови случаи на терминологизирани общоупотребими думи: в преводи със специализирано богословско съдържание (ЙоЕБ, Изб 1073г.), в църковната поезия (МинПутХІв.), в съчинения с исторически характер (ПалХІVв.). На терминологизация се подлагат думи от всички лексикосемантични категории – имена на лица, процесуални наименования, абстрактна и конкретна лексика. Специални названия, произведени с помощта на този способ, се регистрират във всички подсистеми на средновековната богословска доктрина: онтология, гносеология, космология и естествознание, свещена история, догматика с нейните подразделения (учение за свойствата Божии, триадология, христорология, мистериология, ангелология, есхатология) и др.

Терминологизацията на общоупотребима лексика в старобългарски език се извършва по различен начин (абстракция, промяна в екстенционала на значението, пренос – метафоричен и метонимичен, граматическо ограничение, опредметяване и пр.). Тук, разбира се, трябва да се изтъкне водещата роля на гръцкия език, тъй като разглежданите семантични изменения във възприемащия език (в случая старобългарски) се предизвикват като резултат от семантично транспониране на настъпили преди това в изходния език (т.е. гръцки) смислови трансформации.

Съдбата на така образуваните термини в съвременния български език е различна. Едни думи са запазили и общоупотребимото, и терминологичното си значение (*настур, печат*). Други пазят само общоупотребимото, а терминологичното е останало в историята (*въстание, здание, осветление*). Трети, обратно, пазят само терминологичното, а общоупотребимото е останало в историята (*владика*). Някои съвсем са отпаднали от лексикалната система на езика (*сълъ*). Има и думи, които като общоупотребими (с променена или непроменена семантика) се съхраняват в диалектите (*настух*) и т.н. и т.н. Всеки конкретен случай на терминологизация на отделна лексикална единица от общоупотребимата реч е съпроводен с различни систематични промени в езика в исторически план, засягащи семантичната структура на думите и техните производни, както и парадигматично свързаните с тях единици – синоними, антоними, омоними.

БЕЛЕЖКИ

¹ Подробно за функцията на първия литературен език на славяните вж. у: Kurz 1958, Толстой 1961, Picchio 1962, 1963, 1972, 1984, Пикио 1981, 1983, 1986, Максимович 2001.

² Дял от богословието, който изучава свойствата на Божествената природа.

³ Тринитарното богословие (триадологията) разглежда учението за Бога троичен по Лица.

⁴ От двете думи в КСП е завидетелствана само троица: всеѡлко ꙗ҃н, тронце б҃же всемогы, бѣдн мн помощьникъ н бѣдн мн подавын снлѣ СинЕвх726 4. Писмената фиксация на терминологичното значение на отчислителното съществително *единица* е свързана с Преславската книжовна продукция и по-специално с преводите на богословски трактати.

⁵ Дар от Бога, подаван на човека безвъзмездно, единствено по Божия милост, без каквито и да било заслуги от страна на човека. Като естествено присъщо свойство на Бога, благодатта се изразява в особена сила, която Той дарява на падналия човек, за да извърши тя в душата му присъщите ѝ спасителни действия.

⁶ Агнето било едно от най-употребимите животни за жертвоприношение в Стария Завет.

⁷ В Стария Завет особено значение имал пасхалният агнец, който от времето на бягството от Египет всяко еврейско семейство трябвало на празника Пасха да заколи и да яде от него с особени обреди и който от всички старозаветни жертви най-ярко предизобразявал новозаветния Агнец Христос. Пасхалното агне трябвало да бъде от мъжки пол, едногодишно и без никакъв порок (Изра: 3–11; Числа 9: 10–12).

⁸ Това наименование по отношение на Исуса Христа за пръв път употребил Йоан Кръстител (Йо1: 29, 36), заимствайки образа от прор. Исаия (53гл.), който употребил образа на агнеца, за да изобрази страдащия Месия.

⁹ Четириъгълна частица, изваждана от просфората по време на проскомидията и пресъществявана по време на освещаването на св. дарове в тяло Христово. Агнецът се изрязва с особени молитви и обреди от първата (измежду 5) проскомидийна просфора, като се избира най-добрата от всички просфори, обезателно с изображение на св. кръст. Началото на приготвянето на евхаристиен агнец възхожда към VIII в. За пръв път за такава практика съобщава Константинополският патриарх Герман (+740г.) в своето тълкувание към литургията. В древната църква за евхаристията се взимал цял хляб.

¹⁰ Само в мн. ч. с думата агнецъ в старите писмени паметници образно се назовават последователите на Иисус Христос, християните (εγδα же обѣдоваша, глѣ снмоновн, петрочъ нсѣ: снмонѣ нонннѣ любнши лн ма пауѣ снхъ. глѣ емочъ ен гнѣ, тзи вѣсн ѣко люблѣж тѣ. глѣ емочъ пасн агнца моѣ. Йо21: 15 Мар, Зоґр, Ас; агнецъ незлюбнѣѣ МинСептХШв.). Тази употреба е в системна връзка с термините от пастирското богословие **пастир**, **паства**.

¹¹ Църковното учение за свършека на света.

¹² Думите от основа възкръс- имат абсолютно същия семантичен развой в стб. както думите с възста- – терминологизация на първичното значение 'ставам, изправлям се', документирано в СинПс7: 7 (Срв. СтБР, 1, 278).

¹³ Съгласно Църковното учение за относителността на богопознанието са възможни две насоки на мисълта при съставянето на общо понятие за Бога – метод на отрицанието (апофазис) и метод на аналогията (катафазис). Според апофазиса непостижимостта на предмета на познание – Божеството, предполага принципен отказ от опериране с човешки понятия и представи. Като абсолютна и единствена по рода си същност, надвишаваща безмерно тварния разум, както човешки, така и ангелски, Бог не притежава никое от свойствата на ограниченото и относително съществуващо битие. Ето защо апофатическите определения на Бога са по правило винаги отрицателни.

ЛИТЕРАТУРА

Дюлгеров 1947: *Дюлгеров, Д., Цоневски Ил.* Православно догматическо богословие. София. Изд. Св. Синод на Българската църква.

Илиева 2013: *Илиева, Т.* Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на "De fide orthodoxa". София. СамИздат.

Максимович 2001: *Максимович, К. А.* К оценке вклада Кирилла и Мефодия в создание общеславянского книжно-письменного языка. – *Palaeoslavica*, IX, с. 222–239.

Манолова 1982: *Манолова, Л.* Проблеми на терминологизацията в българския книжовен език. – В: *Slavia*, LI, № 1.

Манолова 1987: *Манолова, Л.* Семантичната трансформация като средство за терминологизация на българския речников състав. – В: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади.* София. Издателство на БАН.

Мурдаров 1983: *Мурдаров, В.* Съвременни словообразователни процеси. София. Наука и изкуство.

Пернишка 1977: *Пернишка, Е.* Някои семантични особености на термините с оглед на връзката им с общонародния език. – *БЕ*, XXVI, № 4.

Петкова 2006: *Петкова, Е.* Структурна характеристика на терминологизацията в българския език. – В: *Лексикографията и лексикологията в съвременния свят.* София, Знак '94.

Петкова 2009а: *Петкова, Е.* Терминологизацията в съвременния български книжовен език. Дисертация за присъждането на ОНС „доктор“. София.

Петкова 2009б: *Петкова, Е.* Терминологизацията в съвременния български книжовен език. Автореферат на дисертация. София.

Петкова 2010: *Петкова, Е.* Терминологизация, детерминологизация и ретерминологизация. – В: Многообразие в единството, № 1.

Петкова 2013: *Петкова, Е.* Взаимоотношение между терминологична и общоупотребима лексика. София, „Скала принт“. 329 с.

Пикио 1981: *Пикио, Р.* Мястото на старата българска литература в културата на средновековна Европа. – Литературна мисъл, XXV, № 8, с. 19–36.

Пикио 1983: *Пикио, Р.* Обществени функции на старобългарския книжовен език. – БЕ, XXXIII, 286–289.

Пикио 1986: *Пикио, Р.* Литературни и езикови аспекти на старобългарската традиция. – В: Втори международен конгрес по българистика. 1. Пленарни доклади. София, Изд. на БАН, с. 79–101.

Попова 1982: *Попова, М.* Некоторые лингвистические основания терминологизации в болгарском языке. – *Slavia*, LI, №1.

Попова 1984: *Попова, М.* За някои актуални проблеми на българското терминологическо образование. – В: Съвременна България, т. 5. София.

Попова 1985: *Попова, М.* Към въпроса за отношението между терминологична и общоупотребима лексика. – В: Славистичен сборник. София.

Попова 1986: *Попова, М.* Метафората като средство за номинация. – БЕ, XXXV, № 1.

Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. София. Знак'94.

Симеонова 2009: *Симеонова, Кр.* За някои случаи на терминологизация чрез метафора в съвременната българска политическа терминология. – В: Лексикографията в европейското културно пространство. Материали от Петата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология. София, 19–20 октомври 2009 г., Велико Търново, Знак'94.

Симеонова 2011: *Симеонова, Кр.* За терминологизацията в българската обществено-политическа лексика. – Наука, № 4, с. 40–44.

Толстой 1961: *Толстой, Н. С.* К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян. – Вопросы языкознания, X, № 1, с. 52–66.

KURZ, J. 1958. *Církevnoslovanský jazyk jako mezinárodní (literární) jazyk slovanstva.* – In: *Ceskoslovenské přednásky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistu v Moskvě*, Praha, Nakl. *Československé akademie věd*, 13–35.

PICCHIO, R. 1962. *Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition.* – *Die Welt der Slaven*, VII, 1, 1–27.

PICCHIO, R. 1963. *A proposito della Slavia Ortodoxa e della communita linguistica slava ecclesiastica*, Roma. *Ricerche Slavistiche*.

PICCHIO, R. 1972. *Questione della lingua e Slavia Cirillometodiana.* – In: *Studi sulla questione della lingua presso gli Slavi*. Roma. Edizioni dell'Ateneo. 7–120.

PICCHIO, R. 1984. *Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs.* – In: *Aspects of the Slavic Language Question.* . Church Slavonic – South Slavic – West Slavic. Ed. by R. Picchio and H. Goldblatt. New Haven, 1–42.

ИЗТОЧНИЦИ

БЕР	Български етимологичен речник. С. Т. 5. 2012.
СтбР 1999 - 2009	Старобългарски речник. Т. I. С. 1999 и Т. II. С. 2009. Отговорен редактор Д. Иванова-Мирчева Т. II. София.
СС 1994	Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.) Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва.
Срезн 1989	Срезневский, И.И. Словарь древнерусского языка. Т. I–III. Репр. изд. Москва.
СЯС 1958-1994	Slovník jazyka staroslověnského. ČAV. Praha.

УСЛОВНИ СЪКРАЩЕНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ РЪКОПИСИ

Ас – Асеманиево евангелие	МинПутХIв. – Путятин миней от XI в.
Боян – Боянски палимпсест	ПалXIVв. – Палея по ркп. от XIV в.
Ен – Енински апостол	Р – Рилски глаголически листи
Зогр – Зографско евангелие	Сав – Савина книга
Изб1073 г. – Симеонов сборник от 1073 г.	СинЕвх – Синайски евхологий
ЙоЕБ – Богословие на Йоан Екзарх	СинПс – Синайски псалтир
Клоц – Клоцов сборник	СинСлуж – Синайски служебник
КСП – Класически старобългарски паметници	Супр – Супрасълски (Ретков) сборник
Мар – Мариинско евангелие	

✉ *доц. д-р Татяна Илиева*
Кирило-Методиевския научен център при БАН
ул. „Московска“ 13, 1000 София, България
ilieva_tatyana@abv.bg

✉ *Assoc. Prof. Dr. Tatyana Ilieva*
Cyrillo-Methodian Research Centre
1000 Sofia, Moskovska str. 13, Bulgaria
ilieva_tatyana@abv.bg